

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

5. Победа одна на всех. Казахстан – Беларусь / Посольство Республики Казахстан в Республике Беларусь. Минск: Беларус. Энцикл., 2015. 143 с.

6. Можченко И.В. Герои партизанского края. Минск: БЕЛТА, 2019, 118 с.

7. Патриотический интернет-проект «Герои страны» [Электронный ресурс] // warheroes.ru. – Режим доступа: https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=21903 Дата доступа 29.02.2024.

8. Ратько А.Ф. Подвиг народов Казахстана на белорусской земле в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) // «30 лет независимости Республики Казахстан: исторический курс, вехи развития и перспективы»: материалы XVIII Междунар. евразийского науч. форума, Нур-Султан, 29 октября 2021 / Евразийский национ. ун-т им. Л.Н. Гумилёва : в 2 т. Нур-Султан: ЕНУ, 2021. Т. 1. С. 33–39.

ӘОЖ 93/94

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТЫҢ ИГЕРУ КЕЗЕҢІНІҢ ОРНЫ

Оразов Нұрболат Ерғазыұлы

i.orazov.oneworld@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Тарих факультеті, Қазақстан тарих кафедрасының 2 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.д Мұсағалиева А.С

Бүгінгі таңда елімізде қазақстандық патриотизмді ұлттық тарих рухында тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлініп отырған кезде, мемлекеттің қалыптасуына зор ықпал еткен өткен жылдардағы оқиғаларды білу және есте сақтау маңызды. Бұл «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген стратегиялық міндеттердің бірі. Осындай өскелең ұрпақты тәрбиелеуде маңызы зор шаралардың бірі – Қазақстандағы тың және тыңайған жерлерді игеру.

Тақырып белсенді түрде дамыды және кеңестік тарихнамада өте танымал болды, атап айтқанда, зерттеушілердің айтуынша, тек 1970 жылдардың ортасына қарай тың жерлер туралы 1500-ден астам еңбек жазылды [1]. Республика егемендік алғаннан кейін қазақ БАҚ-тары мен кейбір жалған ғылыми еңбектерде тың өлкеге қатысты батыл тарихи үкім шығару сәнге айналды. Одан кейін бұл идеялар жас ұрпақтың студенттік және шеберлік жұмыстарына ауысады. Мәселен, кейбір мектеп оқулықтарына сәйкес, «Тың игеру идеясы сөзсіз қажет емес, таңдалған жолдың дұрыс еместігін уақыт дәлелдеді», ал басқа оқулықтар қазір тарихнама батырлық ореолға қанағаттанғанын білдіреді [2]. Осы фактілерге қарамастан, зерттеушілер қазіргі заманғы тарихнама (шетелдік, ең алдымен, ресейлік және отандық) көптеген мұрағаттық құжаттар құпиясыздандырылғаннан кейін 1990-шы жылдары - 2000-жылдардың басында болған белгілі бір қызығушылық бумымен сипатталғанын атап өтеді. Бірқатар авторлар тың игерудің нәтижелері мен зардаптарын бағалауда ескі кеңестік тарихнамалық дәстүрлерді сақтайды. Кейбіреулер бұл жобаны іске асырудың себептері, оны жүзеге асырудың барлық аспектілері мен нәтижелері туралы үндемей, тек теріс салдарға назар аударады. Ресей аграрлық тарихындағы мамандардың көпшілігі «Тың өлкелері» эпосының көптеген аспектілері мен көптеген сюжеттерін қамтитын оқиғаларды жан-жақты аналитикалық қайта құруды қамтамасыз етуде.

Кейбір ресейлік зерттеушілер тың жерлерге баға бере отырып, бұл жобаны «асығыс және ойластырылмаған» деп санайды, оған орасан зор қаражат пен күш жұмсалғаны дәлел. Шынында да, тың игеру жобасы 1954–1961 жж КСРО-ның ауыл шаруашылығына салған барлық қаржының 20% сіңірді. Тың игеру науқанының оны жүзеге асырудың бастапқы кезеңінде айтарлықтай жоғары тиімділігі туралы сәл өзгеше көзқарасты О. Вербицкая, И.Е. Зеленин, А.А. Никонов және басқалар айтты[4]. Бұл зерттеушілер тың өңірлердегі астық өндірісіндегі келеңсіз құбылыстар 1950 жылдардың аяғында байқала бастады деп көрсетеді.

Соғыстан кейінгі кезеңдегі ауыл шаруашылығының артта қалуы елдің бүкіл экономикасының дамуына үлкен қауіп төндірді. Тарихқа жүгінсек, 1949-1953 жж. КСРО-да астық жинау өспеді және жыл сайын орташа есеппен 81 млн тоннаны құрады[5]. Соғыстан кейінгі туу деңгейінің өсуіне байланысты КСРО халқының өсуі алаңдатарлық азық-түлік жағдайын қиындата түсті. 1953 жылы КСРО-да жиналған астық нан пісіруге, мал азығына жетпейтін. Ашаршылықты болдырмау үшін үкімет төтенше шара қолдануға мәжбүр болды: соғыс жағдайында сақталған стратегиялық астық қорының бір бөлігін пайдалану секілді іс шаралар Жағдайды өзгерту үшін шұғыл қажет болды.

Сондықтан 1954 жылы 23 ақпанда Мәскеуде КОКП Орталық Комитетінің Пленумы болып, онда елдің жаңа басшысы Н.С. Хрущев жаңа бағдарлама қабылдайды. Пленум ол ұсынған жоспарды сол кездегі өзекті мәселелердің бірі – азық-түлік мәселесін түбегейлі шешу болды деп есептейді. «Елімізде астық өндіруді одан әрі арттыру және тың және тыңайған жерлерді игеру туралы» қабылданған қаулы астық өндіруді арттыруды егіс алқаптарын күрт кеңейтумен тікелей байланыстырды.

КСРО аумағында бұрын-соңды жыртылмаған, егіс егілмеген ұлан-ғайыр жерлердің болуы да азық-түлік мәселесін шешудің экстенсивті әдісіне түрткі болды. Әсіресе Қазақстанда, Еділ бойында, Алтайда, Сібірде, Солтүстік Кавказда, Қиыр Шығыста көп жер игерілмеді, негізінде бұл аймақтарда халық аз болғандықтан және жерді өңдейтін ешкім болмады. Тың жерлерді тез игеру және өнім алу үшін мемлекет үдемелі индустрияландыру жылдарында, соғыс кезінде және соғыстан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіру кезеңінде белгілі және сыналған төтенше жұмылдыру әдістерін қолданды. Бұрынғы кездегідей негізінен «ерікті-міндетті» негізде жүзеге асырылатын комсомолдық және кадрлық жұмылдырулар кең етек алды. Тың игеруге Ресейдің, Украинаның және Белоруссияның орталық аймақтарынан барлығы 1 миллионға жуық адам жіберілді. Сібірдің аз қоныстанған аудандары мен Қазақстанның тың жерлері игеріліп жатқан солтүстік облыстардағы кадр мәселесін шешу күрделі де күрделі жұмыстардың бірі болды.

Тың жерлерді игеру бағдарламасын талқылағанда КОКП ОК-нің 1954 жылғы ақпан-наурыз пленумы тыңайған және тың жерлерді ойдағыдай игеру үшін, МТС пен совхоздарда тракторлық бригадаларды жинақтау үшін білікті басқарушы, инженерлік-техникалық және агрономиялық, сондай-ақ механикалық кадрлар қажет болды [6].

Ол үшін ең алдымен МТС-тер мен совхоздардағы білікті мамандардың қолда бар резервтері пайдаланылды. Болашақта кадрлардың басым бөлігін кәсіптік-техникалық училищелер қамтамасыз етуі тиіс болатын. 1954-1962 жылдарға арналған Ауыл шаруашылығын механикаландыру училищелерін бітірген 2345 мың тұлктің миллионға жуығы тың өңірлерге жіберілді. Сонымен бірге Одақтық Ауыл шаруашылығы және совхоздар министрлігі 1954 жылдың 1 шілдесіне дейін үздік МТС-тер мен совхоздар жанындағы курстарда 14 мың тракторшы даярлауды тапсырды [6].

Кадрлардың жетіспейтін қатарын одақтас республикалардан келген еріктілер – колхозшылар, жұмысшылар, Сібірден, Украинадан, Белоруссиядан және басқа одақтық республикалардан, өлкелер мен облыстардан келген қызметкерлер толықтырды. Тек 1954 жылдың бірінші жартыжылдығында Ақмола облысына тың игеруге 20 мыңнан астам адам келді [7]. 1954 жылдың наурыз айының басында Ворошилов облысынан тың игерушілердің алғашқы топтарының бірі келді. 250 адамнан тұратын «Западный» совхозы. 23 наурызға қарай совхоз Омбы, Ленинград, Одессадан келген жастармен толық қамтамасыз етілді. Барлығы 1953-1958 жылдары ауыл шаруашылығына 2666 мың механизатор кадрлары жіберілді [8].

Бұрынғы Көкшетау облысының колхоздары мен совхоздарында жаңа жерлерді ойдағыдай игеру мақсатында 75 трактор бригадасы, тұрғын үй салуға арналған 375 жылжымалы тіркеме және осыншама асханаға арналған көліктер ұйымдастырылып, жасақталған. Жаңадан ұйымдастырылған он бір совхозда кинотеатрлар орнатылып, кітап оқу орындары құрылды [9]. Облыста 25 жаңа кеңшар құру туралы шешім қабылданды: Рузаев ауданында - 11, Қызылтүс ауданында - 11, Чкалов ауданында - 2, Айыртау ауданында - 1

егістік алқапта. 550,3 мың га [9]. Жас механизаторлар 1000 гектар тың жерді жыртып, егін септі. 1954 жылы Көкшетау облысына барлығы 550 отбасы келсе, 1955 жылы 1768 отбасы 15 колхозға орналастырылды [9]. Осы фактілердің барлығы біздің елдеріміз бен аймақтарымыз арасында қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында – ауыл шаруашылығында, көлікте, экономика мен мәдениетте интеграциялану үшін алғышарттар Солтүстік Қазақстан мен Сібірдің тың және тынайған жерлерін игерудің сол алғашқы жылдарында жасалғанын көрсетеді. Қазіргі уақытта интеграциялық үдерістер жоғары деңгейге көтеріліп, үш елдің – Қазақстан, Ресей және Беларусьтің кеден одағының қызметінде көрініс табууда.

Тың жерді комсомолдық құрылыс алаңы деп жариялады. Мәдениет қайраткерлері, ақындар мен өнер қайраткерлері партия мен комсомолдың тың өлкелеріне бару туралы үндеулеріне қосылып, тың өлкелерінің еңбек ерлігін, жанқиярлығын жырлады. Тың өлкелері эпопеясын романтизациялауда журналистер – орталық газеттер де, жергілікті басылымдар да маңызды рөл атқарды.

Кейін тың өлкелер туралы талай көркем шығармалар жазылады, фильмдер түсіріледі, әндер жазылады. Ең танымал туындылардың қатарында «Бірінші эшелон» (1955), «Осылай басталды» (1956), «Иван Бровкин Тың өлкесінде» (1959) фильмдері, «Тың өлке», «Тың туралы ән» әндері бар. Жер» т.б. бар

Комсомолдан басқа, әдетте, партия желісі бойынша жүргізілетін кадрлық жұмылдырулар да болды. Тың игеруге тәжірибелі шаруашылық басшылары, партия және комсомол қызметкерлері, колхоз-совхоз басшылары, инженерлер, агрономдар, құрылыс мамандары, көліктерге техникалық қызмет көрсететін техниктер, т.б.. Бұл орта жастағы адамдар үшін, және олардың отбасы мүшелеріне. Қалалық пәтерден немесе жеке үйден бастапқыда қарапайым тұрмыстық жағдайлар жоқ, балабақшалар мен мектептер салынбаған жерлерге уақытша көшу оңай шаруа емес еді. Дегенмен, мамандардың көпшілігі тың өлкеге баруға келісімін берді – қысыммен емес, кешегі майдангер болғандықтан, партия шақыруын өз борышым деп түсінді.

Тың жерлерінің едәуір бөлігі Қазақстанда және РКФСР мен Қазақ КСР-нің әкімшілік шекарасында – XX ғасырдың ортасына қарай мал жайылымына пайдаланылған далада орналасты. Тың жерлерді игеруді тиімдірек басқару үшін Ресей облыстарының бір бөлігі Қазақ КСР-нің солтүстік облыстарына берілді, содан кейін 1960 жылы онда жаңа әкімшілік бірлік – Тың өлкелері құрылды.

Тың жерлерді игеру еліміздің астық қорын тез және айтарлықтай толықтыруға мүмкіндік берді. Алғашында тың өнім барлық күткеннен асып түсті. 1950 жылдардың екінші жартысында. олар КСРО-да өсірілген астықтың жартысын өндірді. 1960 жылы КСРО-да 125,5 миллион тонна астық жиналды, оның 58,7 миллион тоннасы тың жерлерден алынды. Одан кейінгі жылдары тың жерлердің өнімділігі аздап төмендеді – республикадағы астық түсімінің 25-40%-ына дейін[10].

«Тың өлкелер эпопеясының» ақшамен өлшенбейтін тағы бір маңызды нәтижесі бұрын адам қоныстанбаған аумақтардың экономикалық дамуы болды. Олардың бойында жаңа елді мекендер бой көтерді, уақыт өте келе тұрғын үйлер салынды, жолдар салынды, әлеуметтік-мәдени мекемелер салынды, басқа да инфрақұрылымдар жасалды. Тың жерлерге барлығы 6 миллионға жуық адам қоныстанды.

Алайда Н.С.Хрущевтің астық өнімділігін тұрақты арттырудың көзі ретінде тың жерлерді игеруге деген үміті ақталмады. Тың дақылдар табиғи жағдайларға өте тәуелді болды және құрғақшылық жылдары өнімділік өте төмен болды. Даладағы жиі соғатын құмды дауылдар мен ыстық желдер бастапқыда есепке алынбаған еді. Жоспардың орындалуы топырақ эрозиясына және жерді пайдалану басталғаннан кейін бірнеше жылдан кейін өнімділіктің төмендеуіне әкелді. Топырақты мелиорациялау, қорғаныш орман белдеулерін жасау, арнайы соқаларды жобалау және енгізу бойынша қымбат шараларды жүргізу қажет болды.

Тың игерудің нәтижелері өте қарама-қайшы болып шықты. «Тың эпопеясы» орасан зор қаржылық және адам ресурстарын қажет етті. 1954-1961 жылдарға арналған бұл

жалпыұлттық жоба ауыл шаруашылығына арналған КСРО-ның барлық қаржысының 20%-ын сіңірді [10]. Осыған байланысты дәстүрлі егіншілік аудандарының аграрлық дамуы тоқтап қалды, оның ішінде Украинаның, Ресейдің қара топырақты аймақтары және өнімділікті арттыру жағынан ерекше перспективалы Қара топырақты емес аймақтар бар.

Жалпы, тың жерлерді игеру Қазақстанды дүние жүзіндегі ең ірі астық өндірушілердің біріне айналдырды және сонымен бір мезгілде республикада кейінгі жылдардағы ұзақ мерзімді ауыл шаруашылығы дағдарысының негізін қалады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бәйішев С.Б. Қазақта тың игерудің әлеуметтік-экономикалық нәтижелері ССР / С.Б. Бәйішев, Г.Ф. Дахшлейгер // Тарих сұрақтары. — 1975. — No 3. — 21 б.
2. Андреенков С.Н. «Тың жер жобасы» және Батыс Сібірдегі астық шаруашылығын дамыту 1950 жылдардың ортасы – 1960 жылдардың басында / С.Н. Андреенков // Тарихи жылнама. - Новосибирск, 2007. - 116–131 б.
3. Журавлев С.Тың өлкесі дастаны [Электронды ресурс] / С.Журавлев. — 2018. — Режим кіру: //http://lhistory.ru/statyi/celinnaya-eroreya.
4. Вербицкая О.М. Хрущев: 21 ғасырдан көзқарас. / О.М. Вербицкая // Орыс тарихы жинақ. - Т. 5. - М., 2013. - Б. 175–197.
5. Самсонов А.Хрущевтің «Тың өлкесі» дастаны [Электронды ресурс] / А. — 2016 жыл. — Кіру режимі: <https://topwar.ru/91085-celinnaya-eroreya-hruscheva.html>.
6. Абдирайымова А.С. Экономикалық, демографиялық және экологиялық Қазақстандағы тың және тынайған жерлерді игерудің салдары (XX ғасырдың 50 – 1990 жылдары) / А.С. Әбдірайымова: дис. ...мүмкіндік. ist. Ғылым. – Алматы: ҚазҰУ, 2007. – 133 б.
7. Әбілхожин Ж.Б. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық тарихының очерктері. XX ғасыр / Ж.Б. Әбілхожин. – Алма-Ата: Тұран университеті, 1997. – 360 б.
8. Зеленин И.Е. Аграрлық саясат Н.С. Хрущев және ауыл шаруашылығы / И.Е. Зеленин. — М.: РҒА ИИР, 2001. - 304 б.
9. Зеленин И.Е. Тың өлкесі эпопеясы: Біріншісін игеру, қабылдау және жүзеге асыру Хрущевтің «супер бағдарламасы» (1953 ж. қыркүйек - 60-жылдардың басы) / И.Е.Зеленин // Отандық тарих. - 1998. - No 4. - 109-122-б.
10. Верт Н. Кеңес мемлекетінің тарихы. 1900 - 1991 жж.М.,1992. - 480 б.

ӘОЖ 93/94

ТАТАР КӨПЕСТЕРІНІҢ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДА ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚТЫҢ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Оразова Айдана Ерғазықызы

aidanaorazova.23@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тарих факультеті

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., доцент Г.К. Ерменбаева

Мақала Шығыс Қазақстан облысы көпестерінің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-мәдени өмірін зерттеуге арналған. Облыстың саудасы мен өнеркәсібінің дамуына елеулі үлес қосқан Шығыс Қазақстанның татар саудагерлері туралы айтылады. Жергілікті татарлардың дереккөздері мен ауызша ақпараты негізінде татар саудагерлерінің қайырымдылық қызметі, сондай-ақ жетімдер мен кедейлерге көмек туралы мысалдар келтірілген. Шығыс Қазақстан облысының көпес-меценаттары аумақтың өнеркәсіп, экономика, ағарту және қоғамдық-мәдени өмірін дамытуға елеулі үлес қосты және бүгінгі